

שיעורי הגר"א עוזר שליט"א

בענין:

**'מצוות לאו ליהנות ניתנו'
בתלמוד רנורה ובשאר מצוות**
(ובדין השואל ספר ללמוד בו; 'אינו מתכוין' ו'מתעסק' באיסורי הנאה)

- ר"ח -

נמסר בחג שבועות ה'תשע"א

נכתב בידי: הרב יוסף בן ארזה שליט"א
עימוד: תמנתי עיצוב גרפי

בשבת פרשת קרח יחל השיעור בשעה 5:45 אחה"צ ויהיה בענין:

אכילת אשת כהן בתרומה

מנחה בשעה 5:20.

בברכת התורה
המארגנים

לקבלת השיעורים באימייל יש לכתוב בקשה לתמנתי: timnal@zahav.net.il

שיעור הגר"א עוזר שליט"א - ריה - נמסר בחג שבועות ה'תשע"א

מצוות לאו ליהנות ניתנו בתלמוד תורה ובשאר מצוות

(ובדין השואל ספר ללמוד בו; אינו מתכוין ומתעסק באיסורי הנאה)

ממון, דמיון המודר הוא], אבל בנתינת ממון כגון ליתן לו צדקה אסור אעפ"י שמחויב בדבר - כי סו"ס נהנה מממונו של מהמדיר. וא"כ הרי מובן דללמדו מקרא אסור כיון שהדרך ליטול שכר והוי כנתינת ממון. ובאור שמח (נדדים ו) הכריח כסברא זו, שהרי ישנה דעת אמוראים (בר"ה כח) דלא סבירא להו הך כללא דמצוות לאו ליהנות ניתנו, ואיך תתפרש לפי שיטתם המשנה דשרי ללמדו תורה - ועל כרחך לומר כביאור הראשונים דלא חשיב כמהנהו כיון דקא עסיק בחיובא דיליה. [וכבר דנו האחרונים בדרכים שונות לפרש המשנה אליבא דרב יהודה דלא ס"ל כרבא דמללה"נ - ע' טו"א ר"ה כח; עונג יום טוב פט צה"י].

ונפ"מ בין שני טעמי הט"ז, כתב בחדרי דעה (רכא), בנודר מספר של עצמו - האם מותר ללמוד בו, שלפי התירוח הראשון שאף בת"ת אמרינן מצלל"נ ואין איסור אלא במהנה את חברו בחנם בדבר שדרכו להשכיר - אין זה שייך בספר ידיה, ואילו לטעם השני גם בספר ידיה אסור שהרי נהנה בלימודו על ידי הספר.

ב והנה בקצוה"ח (עב סקל"ד) חידש שהשואל ספר מחברו פטור מחיובי השואל משום דמצלל"נ ואין זה כשואל דעלמא שכל הנאה שלו דהכא לית ליה 'הנאה', ודימה זאת לבעיית הגמרא (ב"מ צו) בשואל פרה מחברו ליראות בה, שאין זה שימוש המחייבו בדין שאלה. ובנתי"מ (סקי"ז) השיג דאשתמיטתיה דברי הט"ז דבמצות תלמוד תורה לא אמרינן 'לאו ליהנות ניתנה'. והשיבו הקצות (במשו"ב נתיבות) לחלוק על סברת הט"ז 'אחר נשיקת עפרות זהב לטורי זהב' - שהרי בר"ן מפורש דאמרינן מצוות לאו ליהנות ניתנו אף בתלמוד תורה.

איברא, אף כי כן מפורש בר"ן [ומהריטב"א והנמו"י שפירשו טעם אחר אין ראייה דפליגי, כי הם נתנו טעם נכון הכולל גם התר החזרת אבידה וביקור חולים], אבל עיקר דינו של הקצות צ"ב, כפי שתמה האו"ש (שאלה ז, ד), דתורת 'הנאה' לענין איסורי הנאה לחוד ותורת 'שימוש' לענין חיובי שאלה לחוד, שהרי שימוש בספר ודאי חשיב שימוש ממוני והרי הדרך הוא להשכירו כנ"ל, ואם כן הגם שאין הלימוד נחשב הנאה, אבל בשואל אין הדבר תלוי בשם 'הנאה' אלא כל שימוש השווה ממון בכלל דין שאלה הוא. וע' בספר מחנה אפרים (שאלה ג) שצדד

א אמרינן בראש השנה (כח). אמר רבא המודר הנאה מחברו מותר לתקוע לו תקיעה של מצוה. וטעמא משום דמצוות לאו ליהנות ניתנו, ופרש"י 'לאו ליהנות ניתנו לישראל, להיות קיומם להם הנאה, אלא לעול על צואריהם ניתנו'. ובתשובות מיימוניות (סו"ס הפלאה ב) הביא תשובת ר"י הזקן על המודר הנאה מחברו שאסור ללמוד בספרו של המדיר [והובא להלכה בשו"ע יו"ד רכא, י]. והר" ברוך הקשה מאי שנא משופר דשרי לתקוע למודר שאינו קרוי 'נהנה' בעשיית מצוה. ותמה הט"ז (שם סק"מ) על הקושיא הלא התשובה מבוארת בדברי ר"י, מפני שהספרים מתקלקלים ואין רגילים להשאלם חנם, וא"כ כשמשאלו בחנם הרי מהנהו, משא"כ בשופר שאינו מתקלקל ואין נוטלים עליו שכר אין כאן נידון של הנאת השכר רק נידון התקיעה עצמה והואיל שהיא מצוה אין כאן 'הנאה'.

ועיקר הסברא מבואר בר"ן (נדדים לה: לו). בהא דשרי למדיר ללמד למודר מדרש הלכות ואגדות אבל לא מקרא, ופירשו בגמרא מפני שעל המקרא מותר ליטול שכר, שכר שימור תינוקות או שכר פיסוק טעמים, משא"כ על המדרש [וע' יו"ד רמו, דין נטילת שכר האידנא]. ופירש הר"ן דכיון שנוטלין באותו מקום שכר על המקרא הרי אם מלמדו בחנם נמצא מהנהו, אבל על המדרש דלא שרי ליטול שכר לא מהני ליה ולא מידי, ולימוד גופיה נמי לאו הנאה הוא, דמצוות לאו ליהנות ניתנו [וכ"כ הרשב"א (לד). דמלמדו תורה משום דמללה"נ והו"ל כמודר הנאה מחברו שתוקע לו תקיעה של מצוה].*

עוד כתב הט"ז (בסקמ"ג) לתרץ באופן נוסף: הואיל והתורה משמחת לב שהרי אסור ללמוד בימי אבלו, הלכך לא דמיא מצוה זו לשאר מצוות דאמרינן לאו ליהנות ניתנו, דבת"ת נמשכת הנאה לאדם. ואם תאמר, אם כן למה מותר ללמדו מדרש הלא יש למודר שמחה מכך - תירץ הט"ז דהתם החיוב מוטל עליו ללמדו משום 'מה אני בחנם וכו'" על כן לא אכפת לן בהנאה, משא"כ בשאלת ספרים שאין עליו חיוב. וכיוון בסברא זו לדברי הראשונים (הריטב"א בשטמ"ק נדדים לו: ובנמו"י לה). שלכך מותר ללמדו תורה - דבמצוה ידיה קעסיק ואע"פ שהלה נהנה בכך, ומטעם זה מותר להחזיר אבדתו ולבקרו אם חולה הוא (ע' כתובות קח.). והכוונה היא דלא חשיבא הנאה הבאה מהמדיר למודר מפני שהמדיר עושה את חובתו וכמתעסק לעצמו הוא ואילו המודר נהנה ממילא. ואולם ביארו הראשונים דכל זה אמור רק במקום שאין נתינת ממון משלו לחברו [ואף החזרת אבידה אינה נתינת

ג וא"ת אף בשופר מחויב הוא מדין ערבות לתקוע לחברו. ושמא י"ל דמ"מ חשיב כחיוב לחברו ולא בדידה עסיק.

ד בספר אילת השחר בנדדים צדד לומר שהמלמד אינו אלא גורם לתלמיד שיעשה המצוה בעצמו והוי כמשתדל במודר שיעשה מצוה שאין זה אלא גרם הנאה, משא"כ בשופר דסו"ס נהנה הלה מן השופר האסור לו. ויל"ע בזה להרמב"ם שהמצוה היא בשמיעה, דאכתי מאי שנא שומר קול משופר חברו לשומע ממנו ד"ת. ולכאורה י"ל עוד שגם לרב יהודה אין הדבר מוסכם בתנאים, כדמוכח במעילה (ג) דלראבר"צ הזקנים היו נאותים מהערבה שבמקדש ללולביהם (ע"ש בתוס' ובפיה"מ לרימב"ם ועוד). וא"כ תנא דמתניתין סובר כוותיה. ודוחק.

א ובעדת הר" ברוך נראה דשאני התם שהשכר אינו על המצוה עצמה אלא על שימור ופיסוק שהם דבר שברשות, משא"כ שכירת ספר ללמוד ממנו היא גופה מן המצוה, ודומה למדליק נר חנוכה בשמן האסור בהנאה שאף שעי"כ חוסך ממון השמן י"ל בזה מצלל"נ. וע' אמרי בינה נדדים טו; אג"מ אר"ח קצא; מנח"ש מט.

ב וכן מפורש ברשב"א ל"ד. אלא שמסקנתו לנטות מטעם זה, ופירש דמסתמא אין דעתו בנדרו על דבר מצוה הנפשית. וכ"מ במאירי לט. לענין ביקור חולים אצל המודר.

בגדרי 'הנאה' דאיסורין, אלא כל שימוש שיש עליו בעלות, שהבעלים יכול לעכב על אחרים מלעשותו, חשיב לקיחת שימוש מחברו, בין אם הוא דבר הרשות בין דבר מצוה. וא"כ הוא הדין לענין חיובי שאלה, אין הדבר תלוי בגדרי 'הנאה' דאיסורין אלא בגדרי שימוש ממוני דחושן-משפט.^ט

ג) אכן, הגם שחידושו של הקצוה"ח צ"ע, אך עיקר הנחתו שאף בת"ת אמרינן מצוות לאו ליהנות ניתנו מפורש בר"ן ודלא כהט"ז. אלא שגם דעת הט"ז מצינו לה בית אב לאחד מן הראשונים, שכן כתב הר' אברהם מן ההר (בנדרים מח). 'אבל מצות לימוד שהוא ענין ציור הלב וידיעת האמת, עיקר הצווי הוא כדי לצייר האמת ולהתענג וליהנות במדע לשמח לבבו ושכלו כדכתיב פקודי ד' ישרים משמחי לב'. וזוהו ביאר הא דתנן (שם) שהמודר הנאה מבני העיר אסור בספרים. ואזיל הר"א מן ההר לטעמיה שביאר (בדף לו) ההתר ללמד את המודר משנה ומדרש כהריטב"א והנמו"י דמצוה דידיה קעביד, ולא כהר"ן דמצלל"נ.

וכדברי הר"א מן ההר כתב מדנפשיה הגאון בעל אבני נזר (בהקדמתו לאגלי טל): 'כי זה הוא עיקר מצות לימוד התורה להיות שש ושמח ומתענג בלימודו ואז דברי תורה נבלעין בדמו, ומאחר שנהנה מדברי תורה הוא נעשה דבוק לתורה... הלומד לשם מצוה ומתענג בלימודו הרי זה לימוד לשמה וכולו קודש כי גם התענוג מצוה.'^י

וייש להביא סמך לדבר מנוסח ברכת התורה, דכיילינן בברכת המצוה דלעסוק דברי תורה, בקשת 'והערב נא' [לדעת ר"ת שהכל ברכה אחת, והיא ברכת המצוה 'אשר קדשנו במצוותיו וציונו...'] ולא ברכת השבח, ולא מצינו כן בשאר כל ברכות המצוות - כי אמנם כל המצוות לעול ניתנו על צווארם של ישראל ולא להנאה ולעונג, אבל מצות ת"ת שאני שמגדר המצוה גופא ושלימות קיומה הוא העריכות והעונג מדברי תורה, כדי שיבלעו הדברים ויחזקו בלב האדם, שעל כן אסור בתלמוד תורה, וכן בתשעה באב.^{יא}

אלא שיש כאן מקום עיון, דהנה הט"ז לא כתב שהעונג וההנאה מכלל המצוה עצמה, רק כתב שעם הלימוד יש גם הנאה ושמחה, ועל כן אסור במודר הנאה, משום ההנאה המתלווה ללימוד. ואולם לדברי הר"א מן ההר שהשמחה וההנאה הן חלק

ט ובעת הקצות נראה דשאני התם שחיובו משום הוצאה מרשות ההקדש ולא משום לתא דנהנה מן ההקדש. תדע, דהא גזבר שבנאה לקורה של הקדש בתוך ביתו לא מעל עד שידור תחתיה שוה פרוטה (כדתנן במעילה יט), וה"נ אם יתקע הגזבר בשופר לא מעל דאינו ש"פ ולא הוציא מרשות ההקדש. וא"כ י"ל שדוקא לענין מעילה וגזילה דלא בעינן 'הנאה' לחיוב, אבל לענין שאלה הלא בלא שימוש אינו 'שואל' אלא 'שומר' הלכך י"ל שרק בשימוש שיש בו הנאה נעשה שואל.

י וכן דייק הגרמ"ש מלשון הר"י מגאש ספ"ק דב"ק. וע' בחדושי ר' נחמן בן הרמב"ן (ביצה יב). שקריאה בתורה מספר הנאה היא לבני אדם. אך יתכן שכוונתו להנאה שבקריאה עצמה, גם אם לא היתה מצוה. ומש"כ האג"ט ש"ע השמחה והעונג נבלע הלימוד בדמו - מפורש במשנת אבות שהשמחה היא אחד מקניני תורה. [נרמז ענין זה בלשון הגמרא במנחות (זי). 'הא מילתא אבל ע' ל' ר' חנינא ותקילא לי ככוליה תלמודא' - שבליעת ד"ת באדם עד שנעשים כעצם מעצמיו ובשר מבשרו, תלויה בשקיפתו ובשמחת לבו בהם]. וע' פסחים קיז. אין השכינה שורה לא מתוך עצלות ולא מתוך עצבות כו' אלא מתוך דבר שמחה של מצוה. אר"י אמר רב וכן לדברי הלכה. וע"ז פירש הר"ק מאמשינוב (אמרות טהורות ח"ג עמ"ס) הכתוב 'בחקתיך אשתעשע - לא אשכח דברך', שהשעשוע והשמחה בלימוד מסוגלים לזכור. [עוד בענין שמחת הלימוד - ע' ערוך השלחן א"ח תקנ"ג; משנ"ג א סק א"].

יא ובלבד (מד): 'קודם שיתחיל ללמוד או לומר ד"ת יברך ברכת התורה ומאד מאד צריך האדם ליהרהר בה להראות שהתורה חשובה בעיניו ונהנה ממנה כמו שמברך על כל הנאותיו. וע"ע בשיעור ט.

כסברת הקצות להשוות שאילת ספר לדין שאלה לראות בה, ואולם במקום אחר (נדרים כד) שב וחילק דשאני שואל ספר שמתחייב משום שמחל לו שכירותו.^{יב}

ונראה להביא ראיה לחילוק האו"ש בין גדר 'הנאה' באיסורי הנאה לגדר 'שימוש ממוני' בדיני חושן משפט. דהנה כתב הרמב"ם (שופר א,ג) 'שופר הגזול שתקע בו - יצא, שאין המצוה אלא בשמיעת הקול אעפ"י שלא נגע בו ולא הגביהו השומע יצא ואין בקול דין גזול. וכן שופר של עולה לא יתקע בו ואם תקע - יצא, שאין בקול דין מעילה. ואם תאמר והלא נהנה בשמיעת הקול - מצות לא ליהנות ניתנו'. וכבר הקשו המפרשים מדוע הוצרך לשני טעמים, שאין בקול דין גזול [שיטת הרמב"ם - דלא כר"ת - דהמצוה היא בשמיעה ולא בתקיעה ומברכינן 'לשמוע', והרי בשמיעת הקול גופה אין גזילה], וגם טעמא דמצוות לאו להנות ניתנו. ובגמרא (בר"ה כח) הוזכר רק הטעם השני. ומאחר שלא נסתפק בטעם הראשון כקושייתו דהא נהנה בשמיעת הקול, אמאי כתבו. ופירש בקהלות יעקב (נדרים מד) שבתחילה ביאר הרמב"ם מדוע יצא ידי חובתו והלא יש בתקיעה חיוב מעילה משום השימוש בשופר [דנהי דקול מראה וריח אין בהם משום מעילה (פסחים כו) - זהו רק בהנאה משמיעת קול גרידא, אבל לא בלקיחת חפץ של הקדש והשתמשות בו להשמעת קול. וכמו שכתב מהר"ם חביב ב'יום תרועה' ר"ה כת], ועל זה פירש שאמנם השימוש בשופר לתקוע הוי בכלל גזל ומעילה, אבל הואיל והמצוה היא רק בשמיעת הקול ואילו התקיעה נבחת רק כהכשר מצוה [כמבואר בתשובת הרמב"ם להדיא], והלא בקול אין גזל הלכך אין בו גם דין מעילה, שאף חיובי מעילה כגדרי גזל הם, וכפי שייסודו האחרונים להוכיח כן (והארכו במק"א). ושוב הקשה הרמב"ם, נהי דליכא 'גזל' ו'מעילה' בקול אבל מ"מ איסור הנאה מיהא איכא, כדאמרינן (שם) גבי קול מראה וריח דמעילה לית בהו אבל איסורא איכא [וע"ש ברש"י ותוס' ורבנו דוד אם הוא איסור דאורייתא או דרבנן] - על כך תירץ דמצוות לאו ליהנות ניתנו ואין זו 'הנאה' שנאסרה. אכן יש להקשות מדוע לא סגי בטעם זה לבד, דלא חשיב הנאה וליכא מעילה - ומוכח מזה דלענין חיוב מעילה שהוא משום גזל, אין הפרש כלל אם משתמש בחפץ בשימוש שיש בו הנאת הגוף או שימוש של מצוה, דסוף סוף 'גזילה' איכא בכך שמשתמש בחפץ של הקדש - על כן הוצרך הרמב"ם לטעם שהמצוה היא בשמיעת הקול ואין בקול משום גזילה. הרי מבואר שגדרי שימוש והנאה כלפי דיני חושן-משפט, אינם תלויים

ה ונראה שאף הקצות לא אמר אלא באופן שאין הרגילים ליטול שכו, כגון לזמן מועט, שלא דן אלא מצד הלימוד עצמו, ונקט דלא חשיב שימוש ממוני משום שאינו חשוב 'הנאה' אלא 'מצוה', וכמו שנסתפק במח"א שם שהשואל שופר לתקוע בו תקיעה של מצוה פטור.

י שיעורים מזב, כקנ"ג.

ז ואף שכבר מעל בתקיעה ויצא השופר לחולין, ושוב ליכא איסור בשמיעה - צ"ל דכיון שמעשה התקיעה אסור, הרי אף השמיעה באה בעבירה כי תחילתה משופר של הקדש.

ח ולפ"ז לכאורה הנוטל לולב של הקדש אף בשאר הימים לא יצא, דהוי מצוה הבאה בעבירה שהרי השתמש בשל הקדש הגם שאין זו 'הנאה', והוי כולוב גזול. אלא הקדש דעת הרמב"ם (לולב ח,ט) נ' שאין פסול משום מצוה הבאה בעבירה. ומ"ש משופר. וי"ל שבשופר התקיעה בעצמה היא מעשה גזילה ואילו היתה התקיעה מצוה הרי אין עבירה מצוה. מנשא"כ החוקת הלולב בידו לאחר שגזל, אין בה גזילה כלל שאינו משתמש בו, ומה שמעכב ואינו מחזיר הוא דבר נפרד אבל מעשה הגזילה עצמו אינו איסור, הלכך הנוטל לולב של הקדש יצא בשאר הימים. וע"ע בזה באריכות בשיעור קלא, ד.

בגמרא (שם) שהאומר הנאת תשמישך עלי אסור, והלא מצוות לאו ליהנות ניתנו - דשאני הכא דמתהני גופיה. [והריטב"א (סוכה לא): הקשה על הך כללא דמצלל"נ, והלא מתהני בעשיית מצוות שמקבל שכר בעולם הזה ובעולם הבא. ותירץ דלא חשיב איסור באיסורי הנאה אלא כשנהנה בגופו של איסור, אבל כל שאין ההנאה מגופו אלא שגורם לו הנאה וריוח ממקום אחר מותר, וכדרך שאמרו בנודר מן המעיין שטובל בו בימות הגשמים ואעפ"י שגורמת לו טבילתו לעלות מטומאה לטהרה ומכשירתו לכמה דברים - לית לן בה, וכמו חליצה בסנדל של ע"ז שכשרה משום דמצלל"נ ואע"פ שמרווחת טובא באותה חליצה - לא חשיבא הנאה באיסור. וע"ע אבני מלואים (כח"ס) שהאריך בדברי הריטב"א].

אבן הרשב"א הקשה קושיא זו ולא תירץ כהר"ן. ומבואר דס"ל שאף בדאיכא הנאת הגוף אמרינן מצלל"נ. וכתב המאירי (בר"ה כח) לפי שיטה זו דלא דמי לנודר מן המעיין שאסור לטבול בו בימות החמה, דהתם נהנה גם אחר המצוה מצינון גופו. [וע' שעה"מ (לולב ח) שהאריך בזה והביא דברי המאירי בחדושי. אכן לפי מש"כ המאירי בספר בית הבחירה, מתבארים כמה דברים שהעיר השעה"מ]. ומבואר במאירי שם שפירש סברת הרשב"א שהנאת הגוף המתלווה למצוה לא חשיבא הנאה להאסור, והיינו משום שהואיל והמצוה עול ולא הנאה הרי הנאת הגוף שעומה טפלה לה. ולשיטתו זו פירש דלא אמרינן כן אלא בהנאה הבאה בשעת קיום המצוה, אבל הנאה הממשכת לאחר המצוה אינה טפלה למצוה ואסורה. אלא שהקשה לפי"ז מדאמרינן שאסור למדיר להזות על המודר מי חטאת בימות החמה - והלא כאן ההנאה אינה ממשיכה אחר כך. וצ"ע כיצד יפרש הרשב"א דין זה.

אבן באבנ"מ (כח סק"ס) מצינו דרך אחרת בבאור דברי הרשב"א, דהנה הרשב"א תירץ על קושייתו מדוע נאסר באשתו והלא מצוות פריה ורבייה לאו ליהנות ניתנה - שאינו מחויב להקים זרע מזו, דהא אפשר לו באחרת [ועוד הקשה משום מצוות עונה, ותירץ דשאני מצוה זו שהיא מחמת שנשתעבד לה, וכיון שפקע השעבוד מחמת הנדר תו אין מצוה המחייבתו. ואכ"מ]. והקשה האבנ"מ הלא בכמה מקומות מבואר שאומרים 'מצלל"נ' גם כשאפשר באחר, וכגון בכיסוי דם של עיר הנדחת או בנטילת לולב האסור בהנאה וכיו"ב טובא, הגם שיכול לקיים המצוה בחפץ אחר. ותירץ דודאי לא אמר הרשב"א סברתו אלא בדאיכא הנאת הגוף, שאז כשאפשר באחר אסור, אבל בדליכא הנאת הגוף אלא המצוה לבדה - בכל אופן שרי דהמצוה אינה הנאה, הגם דאפשר באחר. ואם כי הדברים מוכרחים אך צריך לבאר גדר צירוף זה, דבדאיכא הנאת הגוף וגם אפשר באחר אסור, ואילו בכל אחד מהם לבדו, אפשר באחר וליכא הנאת הגוף או אי אפשר באחר ואיכא הנאת הגוף - מותר.

וי"ש לבאר בזה, דהנה ייסד הגרשש"ק (בשערי ישר ג, כה, ובחדושי לנדרים טו) בבאור דברי הר"ן בחולין [ומקורם בחדושי הרא"ה שיצאו מחדש עמ"ס חולין²] שבאיסוה"נ מותר דבר

ממצות הלימוד, א"כ הלא בדין הוא שיהא זה טעם להתר במודר הנאה, שהואיל וגם ההנאה והעריבות מכלל המצוה הרי גם עליה חל הכלל דמצוות לאו ליהנות ניתנו. ואכן האג"ט שם לאחר שהביא דברי הט"ז הנ"ל שבתורה אין אומרים מצלל"נ כי מגיע לו הנאה בלימוד, כתב 'והנה לעיל כתבנו דשמחה והנאה שמתענג בלימוד התורה היא מכלל המצוה' - וכונתו לומר שלפי מה שכתב שההנאה מכלל המצוה שוב אין לומר כהט"ז דלא אמרינן בת"ת מצלל"נ כי ההנאה גופה מכלל המצוה.

וראיה לסברא זו, דהא מפורש בנדרים (טז): שהמודר הנאה מסוכה מותר לישב בה ישיבה של מצוה משום דמצללה"נ. והקשה המחנ"א (נדרים כה) לשיטת הר"ן (בנדרים טו): דכל היכא דאיכא הנאת הגוף מלבד המצוה לא אמרינן מצללה"נ ואסור, כדאמרינן (בר"ה כח) במודר הנאה ממעיין שאסור לטבול בו בימות החמה טבילה של מצוה משום דנהנה גופו מהמעייין, א"כ אמאי מותר לישב בסוכה והלא נהנה גופו מהישיבה בה. [ויש שדנו לתרץ דלא חשיבא הנאת הגוף כיון שהיה עדיף לו לישב בביתו. וע' ברש"ש נדרים שם ובחמדת שלמה כג ובתרועת מלך]. ותירץ בשו"ת עונג יום טוב (ג) שהואיל והמצוה היא לישב בסוכה ולדור בה כדרך שאדם דר בביתו, והמצטער פטור מן הסוכה, נמצא שההנאה גופה מכלל המצוה היא ונכללת גם היא בהך כללא דמצוות לאו ליהנות ניתנו, ואינה נבחנת כשאר הנאות של רשות. וא"כ הכי נמי לענין מצוות תלמוד תורה, כיון דנקטינן שההנאה והשמחה מכלל המצוה, תו הדין לכללא דמצלל"נ להתיר הלימוד מתוך הספר, ומה טעמו של הר"א מן ההר שכתב סברא זו גופא - שההנאה מכלל מצוות הלימוד - לאסור הלימוד מספרי העיר, והלא אדרבה היא סברא להתיר, וכמוש"כ האג"ט.

וכבר כתב בעו"ט שם דלא דמי להדלקת נר שבת בשמן של איסורי הנאה שאסורה, וכמו שכתב הפמ"ג (רסד), ואין אומרים בזה מצללה"נ - דהתם עיקר מצוות הנר אינה אלא לעונג וא"כ מצוה זו ודאי ליהנות ניתנה, כי זהו כל גדר המצוה, להתענג. וכיו"ב כתב המג"א (רצו סק"ד) בשם אבודרהם שאין אומרים מצלל"נ בהרחת בשמים במוצאי שבת כיון שעיקרה לשם הנאה ותענוג, וברכת הבשמים 'ברכת הנהנין' היא. משא"כ בסוכה שגדר המצוה לישב בסוכה ולא ליהנות, רק המגדיר של אופן הישיבה הראוי, הוא ישיבה של הנאה ולא ישיבה של צער, ובזה אמרינן שכיון שההנאה גופא נכללת בגדר מעשה המצוה, אמרינן גבה 'מצוות לאו ליהנות ניתנו', שאין זו הנאה של רשות בעלמא אלא חלק מהמצוה. וה"נ לענין תלמוד תורה שאין גדר המצוה 'הנאה' אלא תלמוד, אלא שההנאה והשמחה מגדירות את אופן מעשה הלימוד הראוי, ודומיא דסוכה.²

ד) ויש לבאר הענין בהקדם פלוגתת הרשב"א והר"ן (בנדרים טו): אי אמרינן מצלל"נ בדאיכא הנאת הגוף, שהר"ן סובר דבכה"ג חשיבא הנאה ואסור, והוכיח כן מהנודר ממעיין שאסור לטבול טבילת מצוה בימות החמה וכנ"ל, ובזה פירש מאי דאמרינן

יב ויל"ע במש"כ בשו"ת דובב מישרים (ח"א נט) ליישב עפ"י המג"א בבשמים, שלכך לא אמרינן גבי אכילת תרומה מצלל"נ כיון שעיקר מצוותה להנאה. אך לפי האמור נראה יותר לדמות אכילת תרומה לישיבת סוכה. ושמא כיון שמתלווה לאכילה הנאת שביעה, והיא אינה מצוה, לכך אסור.

שאינו מתכוין אפילו ב'פסיק רישיה' שלא כבכל התורה דמודה ר' שמעון בפס"ר שחייב. והיינו משום שהתר 'דבר שאינו מתכוין' ענינו משום חסרון בשם המעשה והתיחסותו אל האדם ולא משום קולא בעבירה כמו שוגג, ששם מעשה האדם נקבע ותלוי לפי כוונת עושהו, וכגון הגורר כסא ואינו מתכוין לעשיית חריץ, אין שם 'מעשה חרישה' עליו אלא 'מעשה גרירה'. ואולם בפסיק רישיה הואיל והחריץ מחויב אי אפשר לחלק הדברים וממילא חל שם 'מעשה חרישה' על פעולתו [ולא מטעם דע"י פס"ר הריהו מתכוין, כפי הלשון המשתמעת מכמה ראשונים. ונראה שמחלוקת הראשונים היא, ונתבאר במק"א]. ולענין איסורי הנאה - ייסד הגרש"ש - אין האיסור בתוצאת קבלת ההנאה אלא אסרה תורה את פעולת ההתנהות, כלומר ניצול החפץ ולקיחת הנאתו היא האסורה, אבל אין ההנאה עצמה החפצא דאיסורא. ועל כן כשאינו מתכוין ליהנות מהחפץ אין שם מעשה של 'לקיחת הנאה' כלל, ואפילו באופן של פסיק רישיה, כי כיון שגדר האיסור הוא במעשה ההתנהות ולא בחפצא של ההנאה, הלכן הכל תלוי בכוונת האדם. וזהו שכתב הר"ן לענין בת תיהא, שהשואף ריח לבדוק יין נסך שבחבית ואינו מתכוין להנאה - אין בזה מעשה לקיחת שימוש כלל, הגם שמגיע אליו ריח טוב [ולאביי כיון ד'ריחא מלתא' נחשבת השאיפה כשתיה, והדרינן לכללא דהמתעסק בחלבים ועריות חייב שכן נהנה]. והנה ביסוד זה מוסברים ענינים רבים, ונתבארו אצלנו בכמה מקומות". ונזכיר כאן ענין אחד.

דהנה מבואר בפסחים (כד): שמי תותים ותאנים ורימונים של ערלה אינם אסורים מהתורה, ופירש אביי משום דזיעה בעלמא היא ואינם עיקר הפרי, ור' זירא פירש הטעם שאינו נהנה כדרך הנאתו. וצ"ע אמנם מתחילה אין הפירות הללו מיועדים לכך, אבל לאחר שסחט ועשה מיץ, ודאי הוא עומד לשתיה, ומקרא מלא הוא: אשקך מיין הרקח מעסיס רמוני, ומה סברא היא להחשיב זאת ל'שלא כדרך'". אלא הואיל ואיסורי הנאה הם הרי גדר האיסור הוא ניצול הפרי ולקיחת שימוש, וסובר ר' זירא שכיון שהפרי מתחילתו אינו מיועד לשתיה, הרי 'דרך ניצולו' הוא באכילתו ולא בשתיית מימיו, על כן חשיב שלא כדרך - כי כאמור אין ההנאה עצמה החפצא דאיסורא עד שתאמר הלא הגיעה אליו הנאה כדרך, אלא פעולת הניצול ולקיחת השימוש היא האסורה, על כן דנים לפי מה שרגילים להפיק מהפרי הנאה, גם אם לפי המצב שבשעת קבלת ההנאה, אין שם פעולה שלא כדרכה.

ובזה פירש הגרש"ש סברת הרשב"א שאפילו כשיש הנאת הגוף אמרינן מצל"נ, שהואיל ומתכוין למצוה ולא ליהנות, הגם דאיכא 'הנאה' עם המצוה מ"מ אין מעשה 'התנהות' דאין אומרים פסיק רישיה באיסורא". וכסברא זו מפורש בחדושי

יד ע' שיעורים טו לד נו קד. [יש לעיין באדם הסך ידי חבירו בשמן של ערלה, שלפי גדר הגרש"ש י"ל שהסך עובר באיסור ערלה [ולא רק ב'לפני עור'] כי הוא זה המשתמש בשמן, אעפ"י שחבירו הוא זה שמקבל ההנאה. ובקה"י פסחים (כח) נקט בהנהגה פשוטה להפך].

טו נהי דלמאי דמסיק אביי כתב הצ"ח (שם ונבוב"ט סד) שנחשב 'כדרך', ומסתבר דהכי נקטינן להלכה (עפ"י מנחת שלמה יז), מ"מ טעמא דר' זירא צ"ב. [ויש שפירשו דעת הרמב"ם הטעם, משום שאין זו 'אכילה' לכך אינו סופג הארבעים, ולעולם אסור מהתורה משום הנאה. ע"ש בקובץ ענינים ושיעורי הגרש"ש ומנחת ברוך סא, ב].

ר"א מן ההר (גדרים טז מח) שלכן מותר מפני שכוונתו לקיים ציווי בוראו ואינו מתכוין ליהנות כלל.^{טז}

ואם כן הרי נוכל לפי"ז לפרש דברי האבנ"מ, שאמנם בדליכא הנאת הגוף אין חילוק אם אפשר באחרת אם לאו, דמכל מקום אין כאן הנאה ולמה ייאסר, אבל בדאיכא הנאת הגוף הלא ההתר הוא רק מפני שאין כוונתו להנאה אלא למצוה ולא חשיב מעשה התנהות כשאין כוונתו לכך, ונקט הרשב"א שכל זה רק כשאי אפשר לקיים המצוה באופן אחר, אבל בדאפשר באחר והוא בוחר לעשות בדבר הזה - חשיב מעשה לקיחת הנאה מחפץ זה. [משל לדבר הא דאמרינן (בפסחים כה): באיסורא נ' דלר' יהודה אפשר ולא קמכוין אסור, ששם המעשה נקבע לפי האפשרות להימנע].

ובדעת הר"ן שאוסר בדאיכא הנאת הגוף, כבר הקשה הגרש"ש"ק הלא לשיטתו דאינו מתכוין מותר באיסורא"נ אפילו בפסיק רישיה א"כ הכא נמי בדין הוא דלישתרי דהא כוונתו למצוה ולא להנאה. וכבר הקשה כן הטור"א (בר"ה כח באבני מלואים) על שיטת הר"ן דבאיכא הנאת הגוף אסור והלא אינו מתכוין להנאה אלא למצוה. ותירץ הגרש"ש"ק שלכך אסור מידי דהוה אמתעסק בחלבים ועריות דחייב שכן נהנה, וכמו שכתב הר"ן שם בשיטת אביי דריחא הוי כשתיה ולכן אסור אף בשאינו מתכוין, הכי נמי בטבילה במעין ובתשמיש.

ובדעת הרשב"א שמתיר - פירש הגרש"ש"ק בכמה אופנים. ונראה לבאר בפשיטות דס"ל להרשב"א שההבחנה בין חלבים ועריות לשאר הנאות אינה תלויה בסוגי הנאות אלא בין 'איסורי אכילה' ו'איסורי ביאה' ל'איסורי הנאה', דדוקא באיסורי אכילה או ביאה כחלבים ועריות אמרינן להך כללא אבל לא באיסורי הנאה או בכגון מודר הנאה. ויסוד החילוק הוא דלהרשב"א חלוק גדר איסורי הנאה מאיסורי אכילה, דבאיסורא"נ הקפידה תורה על מעשה הניצול והשימוש בנטילת ההנאה מהחפץ [כמוש"כ הגרש"ש"ק] ואילו באיסורי אכילה גדר האיסור הוא מציאות האכילה עצמה, זה שבא המאכל האסור לתוך גופו, ועל כן גם מתעסק ואינו מתכוין אסור כל שאכילתו הוא פס"ר.

ויש להביא הוכחה לחילוק זה מדין אכילה והנאה שלא כדרך, שבאיסורי אכילה גדר 'שלא כדרך' הוא בכגון דברים מרים וכד' שאין גופו נהנה, ואילו באיסורי הנאה, גם כשמניח חלב חי על מכתו להתרפא חשיב שלא כדרך לפטור, הגם שסו"ס נהנה גופו - אלא שהואיל והחפצא אינו מיועד לכך בדרך הרגילה, אין כאן מעשה של שימוש כדרכו. ולר' זירא אפילו שתה עסיס הרימוון פטור משום שלא כדרך, הגם דודאי חשיבא 'שתיה' וכנ"ל - אלא משום דבאיסורי הנאה אין הדבר תלוי בתוצאת ההנאה

טז ולפי"ז אם מתכוין גם ליהנות אסור. וצ"ע מה הקשה הרשב"א דלישתרי תשמיש משום מצוה, דמאן מפסיק שלא יכוין כלל להנאה [וע' ויק"ר ר"פ תוריע דאפילו חסיד שבחסידים מתכוין להנאת עצמו]. וע' בסמוך.

יז יש כאן סברא חדשה, שאע"פ שגם באופן אחר א"א לו לקיים המצוה בלא הנאה, כגון בפו"ר, מ"מ חשיב כהנאה מכוונת במה שעושה בחפץ זה ולא באחר. ועוד יש להעיר דהא קי"ל בכל איסורא"נ דאף בדאפשר מותר בשאינו מתכוין. וצ"ל דהכא חמיר טפי דמאן יימור שאינו מתכוין כלל להנאה וכנ"ל בהערה, אלא שעיקר כוונתו למצוה ובלא המצוה לא היה עושה הדבר. וא"כ באופן זה אין לו אפשרות בלא הנאה אסורה, נידון הוא כמו אנוס כלפי ההנאה שאין כאן מעשה התנהות וניצול, דלאו בבחירתו קעביד, אבל כל שיש לו אפשרות בלא האיסור, תו אינו אנוס ואסור אפילו לר' ש, דמ"מ מכוין גם ליהנות.

נשאתר לאחר מעשה המצוה, כגון במעין - אסור, שהרי עתה איכא הנאה בלא מצוה. ולדעה זו י"ל שבמצוות דרבנן ואיכא הנאת הגוף אסור - כדברי בעה"מ], ולר"א מן ההר והגרשש"ק הטעם הוא משום שאין האדם מכוין ליהנות הלכך אעפ"י דאיכא הנאה אין כאן 'מעשה התהנות' מצד האדם [ולפי טעם זה נראה שאין חילוק אם הנאת הגוף נשאתר לאחר מעשה המצוה אם לאו, וכן אין מסתבר לחלק בזה בין מצוה דאורייתא לדרבנן כנ"ל. ומאידיך אם אפשר לו באחר ובחר לעשות המעשה בחפץ זה דוקא - אסור, דחשבינן ליה כהתנהות מכוונת].

מעשה ניהדר לנידון מצות תלמוד תורה, ליישב שיטת הר"א מן ההר שאסור ללמוד בספרים המודרים מפני שהמצוה כוללת גם הנאה ושמחה בלימוד. והקשינו הלא הסברא נותנת לומר איפכא, שהיות וההנאה כלולה במצוה גופה, נימא 'מצלל"נ' כלפי אותה הנאה וכדנקט האג"ט. אך אמנם אילו ננקוט כסברת המאירי דההנאה טפילה, הרי אף כאן ההנאה טפילה לעיקר המצוה שעיקרה לעול ניתנה ואילו ההנאה מהוה חלק מקיום המצוה אבל איננה עיקר לעצמו [וכך יש מקום לפרש בדעת הר"ן דאמרינן מצלל"נ בתלמוד תורה, שאף שבכלל הלימוד איכא הנאה, אבל ההנאה גופא נכללת במצוה ואינה נבחנת בפני עצמה. והט"ז שאסור, כי נקט שההנאה איננה חלק מחלקי המצוה ורק שכן היא המציאות דאיכא נמי הנאה]. ואולם הר"א מן ההר לשיטתו אזיל שפירש הטעם משום שאינו מתכוין להנאה ואין כאן 'מעשה התהנות', א"כ יש לומר שבת"ת שצורת המצוה היא בהתענגות ועריבות שבלמוד כדי שיצטיירו הדברים בשכלו ויתיישבו על לבו, הרי התענגות זו מכוונת, הלכך אין להתירה בגלל שהיא גופא מצוה, דסו"ס הלא איכא הנאה מכוונת.

אלא שלפי האמור תקשי לן שיטת הרשב"א, דבב"י (יו"ד רכז בבדק הבית) העתיק לשון הארחות-חיים (הל' נדרים) שהביא בשם הרשב"א שהמודר רשאי ללמוד מספרו של המדיר משום דמצלל"נ, ולא גרס הרשב"א במשנה (מה). 'זהספרים' בין כל הנך מילי שנאסר המודר מבני העיר. וכן הרשב"א בחדושי (שם לה) ביאר להדיא הטעם דשרי ללמדו משנה ומדרש, משום דבמצות ת"ת אמרינן מצלל"נ. וא"כ קשה, דבשלמא לפי באור המאירי הנ"ל ניחא, שי"ל כסברת האגלי-טל שההנאה נכללת במצוה עצמה וגם עליה אמרינן הך כללא דמצלל"נ, אבל לפי מה שנתבאר ברשב"א עפ"י האבני-מלואים כדרך הר"א מן ההר והגרשש"ק דמשום דבר שאינו מתכוין אתינן עלה ובת"ת שיש הנאה מכוונת אסור קשיא. ועל כרחונו צ"ל דהרשב"א נקט כהט"ז שאין ההנאה מכלל המצוה אלא שבמציאות איכא נמי הנאה, ובזה פליג על ר"א מן ההר, ואזיל הרשב"א לשיטתו (בדף טו) שגם בדאיכא הנאת הגוף דיינינן מצלל"נ - הלכך שפיר התיר ללמוד מספר של המדיר.²

והתועלת המציאותית של הגוף אלא בצביון המעשה של מעשה ניצול החפץ ושימוש, הלכך הואיל ואין זה שימוש הרגיל של הדבר, אינו חייב.³

ואילו הר"ן אין דעתו לחלק בין איסור"נ לאיסורי אכילה אלא הכל תלוי בסוג ההנאה, דבחלבים ועריות [וה"ה לטבילה במעין בימות החמה] לעולם חייב ובהנאה שאינה גופנית ממש כגון ריח וכד' פטור, דס"ל להר"ן דטעם דינא דמתעסק בחלבים ועריות חייב הוא משום שבהנאת הגוף גמורה חשיב עי"כ ככוונה. וכן הוא לשון רש"י בסנהדרין (סב:): 'שכן נהנה - הלכך חשיב בכוונה', ובקהלות יעקב (שבת לה) פירש שאע"פ שאינו מתכוין לכך ביודעין ובכוונה תחילה אבל מ"מ על ידי הרגשת ההנאה נפשו משתתפת במעשה, וזהו ענין ה'כוונה'. והרי כן מוכח בדברי הר"ן הנ"ל שפירש טעמיה דאביי לאסור בת תיהא בין נסך משום דחשיב כשתיה - הרי שגם באיסור"נ כיון נסך כל שהיא סוג הנאה של אכילה הוי בכלל 'מתעסק בחלבים' וחייב.⁴

ה) ויש לבאר לאור האמור את שיטת המאור (בר"ה כח) שבמצוות דרבנן אין אומרים מצלל"נ, כגון בתקיעות דתעניות. והר"ן שם חולק. ובשעה"מ (לולב ה) הקשה סתירה מדברי בעל המאור גבי לולב של אשרה שיצא אף ביום טוב שני דרבנן. ותירץ שדוקא כשיש הנאת-הגוף נוספת מלבד המצוה אסר בעה"מ במצוה דרבנן, וסובר שבתקיעות שופר איכא גם הנאת הגוף [וכן מובאת דעה כזו במאירי בר"ה, ובב"י (תקפוה) בשם הכלבו. ועתוס' ר"ה כו. ד"ה חוטא]. וצ"ב בטעם הדבר דבמצוות דאורייתא אמרינן מצלל"נ גם כשיש הנאת הגוף, ובמצוות דרבנן בלא הנאה אמרינן מצלל"נ, ואילו בהצטרפות שניהם, דאיכא הנאה ובמצוות דרבנן, אסרינן [וע' בקה"י נדרים מה]. אכן נראה דתליא בשתי הסברות האמורות בשיטת הרשב"א, שלסברת הגרשש"ק דהוי 'אינו מתכוין' להנאה, שאין כאן מעשה 'התנהות' וניצול החפץ, נראה שאין חילוק בין מצוה דאורייתא לדרבנן כי סו"ס כוונתו למצוה ולא להנאה, ואולם לפי סברת המאירי דהנאת הגוף טפילה למצוה וליכא 'הנאה' יש מקום לומר שלא אמרינן כן אלא במצוות דאורייתא, אבל במצוות דרבנן דוקא כשליכא הנאת הגוף שפיר דיינינן דמצלל"נ, דמה נפשך, בהסתכלות שמצד הדין דרבנן המצוה לעול ואינה הנאה, ובהסתכלות שמצד דין תורה הא ליכא לא מצוה ולא הנאה כלל, אבל בדאיכא הנאת הגוף הלא בהסתכלות שמצד דין תורה יש כאן הנאת הגוף בלא מצוה ואין כאן טפלות, ומובנת דעת בעה"מ לאסור.

הרי למדנו שני מהלכים בשיטת הרשב"א שגם בדאיכא הנאת הגוף אמרינן מצלל"נ; להמאירי הטעם הוא שהנאת-הגוף טפלה למצוה וליכא 'הנאה' [ולשיטתו זו נקט שאם ההנאה

יח לפי זה יצא שיש אופנים שאכילת איסור"נ קילה טפי מאכילת איסורי אכילה - בנוגא דמתעסק באכילה דחייב באיסורי אכילה ופטור באיסור"נ. וזה דין מחודש מאד, דבפשוטו ההנאה היא הרחבת האכילה כדילפינן מ'לא יאכל' או מ'לא תאכלו'. גם יל"ע במדיר אשתו מהנאת תשמיש מדוע ידון כגדר איסור"נ ולא כאיסורי ביאה, דבפשוטו כוונת הנודר לאסור המעשה עליו ולא לקיחת הנאה.

יט וע"ע חו"א הוריות ט, טו ואו"ח קכד; אבי עזרי מעילה ז, ה; קהלות יעקב קדושין מ; בית ישי כג.

כ וצטרף לומר שההתר הוא רק בדליכא ספרים אחרים, וכגון שם דמיייר בספרי תורה של בני העיר, אבל בדאיכא ספר אחר ללמוד בו הלא כתב הרשב"א שאין להתיר בדאיכא הנאת הגוף.